

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ॥

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੋ ਆਏ॥ ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ॥

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ

ਸੰਸਥਾਪਕ
ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ
Founded by
BHAI VIR SINGH IN 1899 A.D.

Khalsa Samachar

ਸਪਤਾਹਿਕ/ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ
ਸਥਾਪਤ 1899 ਈ.
www.bvsss.org
ਫੀ ਪਰਚਾ 5/-

ਅੰਕ ੨੭ ਜਿਲਦ ੩੦ ੧੬-੨੨ ਜੁਲਾਈ ੨੦੨੦, ੧-੭ ਸਾਵਣ ੨੦੧੭ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਸੰਮਤ ੫੫੨
ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ ਦੇਸ਼ ੨੫੦/-, ਵਿਦੇਸ਼ ੨੫੦੦/- ਅਤੇ ਲਾਈਫ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਦੇਸ਼ ੨੫੦੦/-, ਵਿਦੇਸ਼ ੨੫੦੦੦/-

Issue 27 Volume 30, 16-22 July 2020

Yearly Subscription India 250/-, Abroad 2500/- and Life Membership India 2500/-, Abroad 25000/-

ਧਰਮ ਵਿਦਯਾ

(ਮੋਤ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਰੂ)

❖ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਦਰ ਤੇ ਗਿਆ ਜਲਾਦਾਂ ਦੇ ਮੈਂ, ਬੁਹਾ ਜਾ ਖੜਕਾਇਆ,
ਪਹਿਰੇ 'ਮੋਤ' ਖੜੀ ਸੀ ਓਥੇ; ਜਿਸ ਏ ਵਾਕ ਸੁਣਾਇਆ:
'ਮੁੜ ਜਾਹ ਪਿਛੇ ਸ਼ੇਰ ਮਚਾ ਨਾ, ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਹੈ ਸੁੱਤਾ,
ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ, ਸਿਰ ਨਾ ਖਾਹੁ ਕੁੱਪਤਾ।'

ਜਲਾਦਾਂ ਦੇ ਬੁਹੇ ਜਾ ਖੜਕਾਏ, ਮੋਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਮੋਤ ਜਵਾਬ
ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਸ਼ੇਰ ਨਾ ਪਾ, ਤੇਰੇ ਮਾਰਨੇ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ।
ਐਸਾ ਦੁਰਭਾਗ ਕੌਣ ਹੈ ਕਿ ਮੋਤ ਦੇ ਘਰ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮੋਤ ਬੀ
ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀ।

ਪਾਪੀ ਬੁਰਾ ਮੈ ਲੋਕੋ, ਪਾਪੀ ਬੜਾ ਹਾਂ ਭਾਰਾ,
ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੈ ਮੋਤ ਡਰਦੀ ਕਰਦੀ ਪਰੇ ਕਿਨਾਰਾ।
ਹਾਏ, ਇਹ ਦਿਲ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਦਿਲ ਹੋ ਨ ਧਰਮ ਹੋਵੇ,
ਹੋਵੇ ਧਰਮ ਤਾਂ ਸਰਧਾ ਰੱਤੀ ਨ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਵੇ।
ਹੋਵੇ ਜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਲਾ ਨ ਸੱਟ ਵੱਜੇ
ਵੱਜੇ ਜੇ ਸੱਟ ਕੋਈ ਦੇਹੀ ਇਹ ਨਾਲ ਭੱਜੇ।

ਹੇ ਕੁਦਰਤ! ਐਸਾ ਕਿਹੜਾ ਸਰੀਰ ਸਾਜਿਆ ਈ, ਜਿਸਦੀ ਇਹ ਦੁਖ
ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਾਲਜਾ ਚੀਰ ਰਹੀ ਹੈ? ਇਸ ਨੂੰ ਕਹੀ ਦੁੱਖ ਲਾਇਆ

ਈ ਕਿ ਤੇਰੀ ਅੰਤ ਦੀ ਸੁਖਦਾਈ ਸਾਜੀ ਮੋਤ ਭੀ ਆਪਣੀ ਸਮਾਈ ਵਿਚ
ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ।

ਸ਼ਾਲਾ ਨ ਜੱਗ ਰਚਿਆ, ਰਚਦੇ ਚ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰੇ!
ਰਚਿਆ ਜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀਗਾ, ਰਚਦੇ ਨ ਵਿੱਖ ਵਾਰੇ!
ਰਚਣੀ ਜੇ ਵਿੱਖ ਸੀਗੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨਾਂ।
ਰਚਕੇ ਤੂੰ ਇਸ਼ਟ ਪਯਾਰਾ ਉਸਤੋਂ ਤੁੜਾਉਂਦੇ ਨਾ।
ਜੇਕਰ ਸੀ ਤੋੜਨਾ ਹੀ ਉਮਰਾ ਸੀ ਘੱਟ ਕਰਨੀ।
ਛੇਤੀ ਸੀ ਮੋਤ ਘੱਲਣੀ ਲੈਦੇਂ ਬੁਲਾ ਤੂੰ ਸ਼ਰਨੀ।

ਕੈਸਾ ਭਿਆਨਕ ਕੋਈ ਦੁਖ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਏਹ ਕੀਰਨੇ ਹਨ। ਕੀਰਨੇ
ਕਰਨਹਾਰਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।
ਸਕਲ ਚੰਗੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਹੈ ਫੇਰ ਰੋਂਦਾ ਹੈ, ਚਿਹਰਾ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਰੰਗ ਨਾਲ
ਪੀਲਾ ਭੂਕ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਭਾਈ ਖਾਲਸਾ! ਇਹ 'ਪਤੀ ਹੀਣਿਆਂ' 'ਖਸਮੋਂ
ਵਿਹੁਣਿਆਂ' ਵਰਗੇ ਵਾਕ ਤੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਵਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਖਾਲਸਾ— ਗੁਰੂ ਦੇ ਜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀਰਨੇ ਕਿਉਂ ਪਾਂਦੇ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਕਿਉਂ?

ਖਾਲਸਾ— ਕਿਉਂ ਕਾਹਦੀ, ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਏਹ ਕੀਰਨੇ ਬੇਮੁਖਤਾਈ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹੋ?

ਖਾਲਸਾ— ਜੀ ਹਾਂ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਬੇਮੁਖਤਾਈ ਬੀ ਪਾਪ ਹੈ?

ਖਾਲਸਾ— ਇਤਨਾ ਕਿ ਮੋਤ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁੱਕਦੀ, ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਨਾਲ
ਛੁਹਕੇ ਮੈਲੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਜਲਾਦਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਗਿਆ ਓਹ ਸੌ ਗਏ। ਸੱਪਾਂ
ਦੀਆ ਬਾਂਬੀਆਂ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਓਥੋਂ ਸੱਪ ਪਤਾਲ ਉਤਰ ਗਏ। ਸਮੁੰਦਰਾਂ
ਵਿਚ ਗਿਆ ਓਹ ਬੱਦਲ ਬਣਕੇ ਉਡ ਗਏ। ਅੱਗ ਪਾਸ ਗਿਆ ਓਹ
ਬਿਜਲੀ ਬਣਕੇ ਅਕਾਸ਼ੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ, ਬੇਮੁਖਤਾਈ ਐਸਾ ਪਾਪ ਹੈ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚ, ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖਤਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਪਾਪ ਹੈ,
ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਵੈਦ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਬੈਠੇ
ਹੋਏ ਹਾਂ, ਦਾਰੂ ਕਰਸੀ। ਜੇ ਵੈਦ ਨਾਲ ਵਿਗੜ ਗਈ ਤਦ ਸਭੇ ਰੰਗ,
ਘੋਰ ਰੋਗ ਤੇ ਘੋਰ ਵੈਰੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਬੀ ਸੌਖਾ ਹੈ, ਸਾਧ
ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਚੱਲਕੇ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾ ਲਓ।

ਖਾਲਸਾ— ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਸੰਗਤ ਬੀ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ੇ ਨਾਂ ਜੇ ਮੈਂ ਆਖ ਸਕਾਂ,
'ਪਿਛਲੇ ਅਉਗੁਣ ਬਖਸਿ ਲਏ ਪ੍ਰਭੂ ਆਗੈ ਮਾਰਗਿ ਪਾਵੈ।'

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਤੇ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਹੈ ਭੁੱਲ ਹੈ,
ਤਾਂ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਉਣੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਨਾਂ ਕਰਸਾਂ ਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ

ਅੰਦਰ

- ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਾਕਾ : ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ 3
- ਸੰਤ ਬਿਮਲਾ ਸਿੰਘ : ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਸਾਈ 6
- Meditation, Vichaar, Simran & Related Matters 7
- ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ : ਇਕ ਸਿੱਖ ਫੈਲੋ!... 10
- ਸ਼ਬਦ ਵਿਆਖਿਆ 11
- ਰਿਪੋਰਟ : ਪ੍ਰੋ ਸਤਿਆਪਾਲ ਗੋਤਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਤੇ ਚਰਚਾ 12

ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ, ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਕੀਹ ਹੋਇਆ?

ਖਾਲਸਾ— ਦੋਸ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਂ ਪੁੰਨ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਭੀ ਹੋਵੇ!

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਅਚਰਜ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਛੱਡਣੀ ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਸਾਂਈਂ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ?

ਖਾਲਸਾ— ਭਾਈ ਜੀ! ਕੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ ਕੁਵਾਸ਼ਨਾ ਦੱਬੀ ਹੀ ਚੰਗੀ ਹੈ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਦੱਸਿਆਂ ਦੁੱਖ ਘਟਦਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ— ਜੀ, ਸੁਣਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋਸੋ, ਰੋਸੋ ਉਪਰਾਲਾ ਜੋ ਨਾਂ ਹੋਇਆ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਦੱਸੋ ਤਾਂ ਸਹੀ।

ਖਾਲਸਾ— ਲਓ ਧਰੋ ਕਾਲਜੇ ਤੇ ਹੱਥ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਿਵੇਂ?

ਖਾਲਸਾ— ਕਿਵੇਂ ਕਾਹਦੀ, ‘ਲੋਭ ਲਹਰਿ ਅਤਿ ਨੀਝਰ ਬਾਜੈ॥ ਕਾਇਆ ਡੂਥੈ ਕੇਸਵਾ’ ਜੀ ਹਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਮੈਂ ਭੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਜਾਸੀ, ਸੁਖ ਪਾਸੀ, ਅਮੀਰ ਹੋ ਜਾਸੀ, ਪਰ ਮਦਰੱਸਾ ਅਨਮਤੀਆ ਦਾ ਸੀ, ਮੁੰਡਾ ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਪਰ ਮਰ ਗਿਆ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਕੀਹ ਰੋਗ ਹੋਇਆ?

ਖਾਲਸਾ— ਖਲੜਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਰਿਆ; ਖਲੜਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੋਂਦਾ ਕਿਉਂ? ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਰਾਂਦਾ ਤੇ ਭਾਣਾ ਮੰਨਦਾ, ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਮੌਤੇ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਮੌਤੇ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਰਮ ਸੜੇ ਦਾ ਜਾਇਆ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਪਤਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਚਲੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈਏ।

ਖਾਲਸਾ— ਸਭ ਵਾਹਾਂ ਲਗ ਬੱਕੀਆਂ, ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਕਾਕੇ ਦੀ ਉਮਰ ਕਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਜਮਾਤੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ?

ਖਾਲਸਾ— ਉਮਰ 16 ਸਾਲ ਹੈ ਤੇ ਨੌਵੀਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਆਖੇ ਲਗ ਪਵੇ, ਗੁਰੂ ਸੁਖ ਕਰੇਗਾ, ਅੱਜ ਨਾ ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਸਾਡਾ ਆਖਾ ਮੋੜਨਾ।

ਖਾਲਸਾ— ਆਖੋ ਤਾਂ ਸਹੀ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਬਚਨ ਦਿਓ!

ਖਾਲਸਾ— ਮੰਨਸਾਂ! ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਕੱਟੋ। ਮੈਂ ਪੁਰ ਪੁਰ ਦੁਖੀ ਹਾਂ। ਇਕ ਪੁੱਤ ਅੱਗੇ ਜੁਆਨ ਮਰ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਿਤਾ ਗੁਜ਼ਰੇ, ਮੈਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ; ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਮਰੇ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਘਰ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਉਸ ਰਸਤੇ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜੇਗਾ। ਸਦਾ ਲਈ ਗਿਆ, ਅਸਲ ਇਹ ਮਰਿਆ ਹੈ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾਂ ਸਮਝਾਓ, ਕੋਈ ਮੱਤ ਨਾ ਦਿਓ, ਕੇਵਲ ਮਦਰੱਸਾ ਬਦਲ ਦਿਓ, ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿਓ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪੇ ਕੁਮਤਿ ਕੱਟੀ ਜਾਏਗੀ।

ਖਾਲਸਾ— ਸਤਿ ਬਚਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੰਨਣਾ ਨਹੀਂ।

ਪੁੱਛਣਹਾਰ— ਭੋਲੇ ਸੱਜਣ ਜੀ, ਨਾਬਾਲਗ ਬੱਚਾ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਮੰਨੇਗਾ।

ਖਾਲਸਾ— ਸਤਿ ਬਚਨ, ਠੰਢ ਪੈ ਗਈ ਹੈ।

ਓਸੇ ਦਿਨ ਨੀਂਗਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਪਾਇਆ, ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਕਾਕੇ ਦੀ ਓਹ ਕਾਇਆ ਪਲਟੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਲੱਥਾ ਤੇ ਉਹ ਸੁਖੀ ਹੋਇਆ।

ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਮਿਤੀ 13-2-1913

(ਕੀ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੈ?)

ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਬਾਲੀ ਉਮਰੇ

ਬਾਲੀ ਸਾਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਇਕ ਬਾਲੀ ਖੇਲਦੀ, ਖੇਲਦੀ ਸਾਂ ਗੁਡੀਆਂ ਪਟੋਲੇ ਬਾਲਿ ਮੈਂ। ਸਹੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਂਦੀ ਸਾਂ ਮੈਂ ਖੇਨੂੰਆਂ ਦੇ ਥਾਲ ਤੇ ਗਾਂਦੀ ਸਾਂ ਮੈਂ ਗੀਤ ਅਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਬਾਲੀ ਸੀ ਵਰੋਸ ਮੇਰੀ ਅਜੇ ਅਨਜਾਣ।

... ..
ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਯੂਕ ਸਾਂ ਮੈਂ ਬਚਪਨੇ ਦੀ ਨੀਂਦ, ਕੋਲ ਸੀ ਨ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਦਾਈ, ਮਾਈ, ਬਾਪ। ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਚਾਂਦਨੀ ਉਹ ਚੰਦ ਅਰਸ਼ ਤੋਂ, ਤਾਰੇ ਸੁਟ ਰਹੇ ਸਨ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਅ-ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਅ- ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਲੋਅ। ਆਏ ਤੁਸੀਂ ਛੋਪਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਛੋਪਲੇ ਉਮ ਲਿਆ ਮੱਥਾ ਵਿਚ ਚਾਂਦਨੀ ਚਮਕ, ਦਿੱਤੀਓ ਨੇ ਛਾਪ ਪਾਇ ਚੀਚੀ ਉਂਗਲੀ, ਫੇਰ ਕੰਨਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕੇ, ਆਖਿਓ ਨੇ ਕੁਝ। ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਮੈਅ ਖਬਰੇ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗਦੀ, ਚਲੇ ਗਏ ਛੋਪਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਛੋਪਲੇ।

... ..
ਜਾਗੀ, ਫੇਰ ਜਾਗੀ ਮੈਂ ਸਾਂ ਬਾਲੀ, ਨੀਂਦਰੋਂ, ਤੱਕਾਂ ਹੋਰ ਹੋਈ, ਮੈਂ ਹਾਂ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ, ਹਾਂ, ਓਪਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ। ਸੋਚਾਂ ਪਈ, - ‘ਗਈ ਸਾਂ ਗੁਆਚੀ ਮੈਂ ਕਿਤੇ? ਕਿ ਆਈ ਹਾਂ ਪਰਤ ਮੈਂ ਗੁਆਚੀ ਕਿੱਧਰ?’ ਸਮਝੇ ਨ ਪਵੇ ਮੇਰੇ ਬਾਲਿ ਬੁੱਧ ਦੇ। ਮੱਥੇ ਝਰਨਾਟ ਮੇਰੇ ਛਿੜੇ ਪਲ ਪਲੇ -ਸੁਹਣੀ ਝਰਨਾਟ ਉਹ ਸੀ ਕੰਬੇ ਲਾਵਣੀ- ‘ਹੋ ਗਿਆ ਕੀ ਮੱਥੇ ਮੇਰੇ?’ ਸੁਰਤਿ ਨਾ ਪਵੇ। ਚੀਚੀ ਪਈ ਕੰਬੇ ਥਿਰਕਾਵੇ ਦਿਲੇ ਨੂੰ, ਛਾਪ ਮੈਨੂੰ ਪੈ ਗਈ ਏ ਸੁਪਨ ਵਿਚ ਹੀ। ਤੱਕਾਂ ਫੇਰ ਥੇਵਾ, ਵਿਚ ਹਰਫ ਚਮਕਦੇ “ਸਾਂਈਆਂ ਮੇਰੇ ਸਾਂਈਆਂ” ਏ ਲਿਖਤ ਉੱਕਰੀ। ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਝਰਨ ਝਰਨ, ਸੱਦ ਗੂੰਜਦੀ, “ਸਾਂਈਆਂ ਮੇਰੇ ਸਾਂਈਆਂ” ਦਾ ਗੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਲੱਗ ਗਈ ਲੱਲ ਮੈਂ ਅਜਾਣ ਬਾਲਿ ਨੂੰ “ਸਾਂਈਆਂ ਮੇਰੇ, ਸਾਂਈਆਂ ਜੀਉ, ਸਾਂਈਆਂ ਮੇਰੇ ਓ!”

... ..
ਆਏ ਸਾਓ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਸੁਪਨ ਵਿਚ ਆਪ, ਦੇ ਕੇ ਚਮਕਾਰਾ ਇਕ ਗਏ ਚਮਕਦੇ, -“ਮੈਂ ਸਾਂ ਮੈਂ” ਆਖਦੇ ਸੰਗੀਤ ਰੰਗ ਵਿਚ, ਚਾਲੇ ਪਏ, ਚਲੇ ਗਏ, ਠਹਿਰੇ ਨ ਰਤੀ ਕੁ। ਜਾਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਲੱਲ ਸੀਰੀ ਗਈ ਵਧ ਹੋਰ “ਸਾਂਈਆਂ ਸਾਂਈਆਂ” ਆਖਦੀ “ਆ ਜਾਓ ਮੇਰੇ ਕੋਲ” “ਕੋਲ ਕੋਲ, ਪਾਸੇ ਪਾਸ, ਉਰੇ, ਨਾਲ ਨਾਲ, ਆ ਜਾਓ ਜੀ ਸਾਂਈਆਂ! ਹਾਂ ਆ ਜਾਓ ਜ਼ਰੂਰ। ਅਪਣੇ ਹੋਠੀਂ ਚੁੰਮਿਆ ਆ ਤੱਕੇ ਥਰਕਦਾ ਮੱਥਾ ਮੇਰਾ ਤੱਕੇ, ਨਾਲ ਚੀਚੀ ਕੰਬਦੀ- ਹਾਂ, ਪਾਈ ਛਾਪ ਆਪਦੀ ਸਣੇ ਓ ਕੰਬਦੀ; ਮੰਗਦੀ ਏ ਛੋਹ ਤੇਰੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਦੀ, ਲੋਚਦੀ ਦੀਦਾਰ ਤੇਰੇ ਨੂਰੀ ਰੂਪ ਦਾ।”

-ਮੇਰੇ ਸਾਂਈਆਂ ਜੀਵ

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਾਕਾ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ

❖ ਭਾਈ ਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਪਰਮ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅੰਦਰ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਸਤਿਸੰਗੀ ਜਨੋਂ!

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਤਿਹ॥

ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉੱਥੇ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਵਚਨ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਾਏ, ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾਈਆਂ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੱਥੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾਈਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਚਨਚੇਤ 25 ਸਾਲ ਦਾ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਚਿਹਰਾ, ਦਾਹੜਾ ਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਕਾਲਾ ਕੇਸ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ 25 ਸਾਲ ਦੇ ਪੂਹਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾਈਆਂ, ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰਾਏ ਗਏ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਕੇਸਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਖੋਪਰੀ ਲੁਹਾਈ, ਭਾਵੇਂ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਭਾਵੇਂ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾਏ, ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਇਹ ਬੰਦ ਸੰਪੂਰਨ ਇੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ? ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ।

ਕੇਸ, ਸੁਆਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਸੁਆਸ ਸਰੀਰ ਲਈ ਅੱਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਸੁਆਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਸ ਸੁਆਸ ਹਨ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪੂਹਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਮਾਂ ਤੇ ਇਕ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਹੈ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਜਰਨੈਲ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਆਗੂ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੱਚਾ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਹੱਲ ਵਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਕੋ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਮਾਏ ਹੋਏ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਨਰਿੰਜਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਮਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਕੋਲ ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਬੈਠਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਛੱਡਿਆ, ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਛੱਡੀਆਂ, ਨਾ ਕੁੱਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ। ਇਹ ਸਾਗ, ਪੱਤੇ, ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ, ਫੁੱਲ ਖਾ ਕੇ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ? ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ

ਇਹ ਮਰੇ ਨਹੀਂ। ਉੱਥੇ ਭਗਤ ਨਰਿੰਜਣ ਨੇ ਕਿਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੱਤੀ— ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਜਿਹੜੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖਾਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ? ਨਰਿੰਜਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿਣ ਪਰ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਆਪ ਲੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤਨ ਢੱਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਕੱਪੜਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਂ! ਇਹ ਕੱਪੜਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੇਈਂ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵਾਂਗਾ।

ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਪਾਲਿਆ। ਦਹੀਂ, ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਕੇਸ ਧੋਂਦੀ ਰਹੀ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦਵਾਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮਾਂ! ਦੇਖ ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਗਰਮ ਕੱਪੜੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਗਰਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਰੀਕ ਕੱਪੜੇ ਤੂੰ ਬਣਵਾ ਕੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈਂ। ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਰੱਜ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਆਖਿਰ ਜਿਹੜੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਭੁੱਖੇ, ਵਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਠਹੁੰ ਠਹੁੰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਡੀ ਖਾਤਿਰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਦੇ ਪਏ ਹਨ। ਮਾਂ! ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਭੜੇਲੀ ਵਿਚ ਦਾਣੇ ਪਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਪੀਹ। ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਤਵੇ 'ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾ ਤੇ ਦਾਲ ਦੀ ਹਾਂਡੀ ਰੱਖ। ਆਪਦੇ ਕੋਲ ਜਿੰਨਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੀਏ। ਮਾਈ ਬੜੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜਜ਼ਬੇ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਪੁੱਤਰ! ਦੇਖ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਚੰਗਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੱਲ ਤੋਂ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇ।

ਹਰਭਜਨ ਨਰਿੰਜਣ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਖ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ, ਪਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹ ਮੁੱਢ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਸੇਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗਰਮ ਕੱਪੜੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵਾਣ ਵੱਟ-ਵੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਘੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਈ ਦੇ ਪਕਾਏ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸਾਦੇ ਤੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਦਾਲ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਰੱਖ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਪਾਣੀ ਛਕਾਉਣਾ। ਉਹ ਲੁਟੇਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ

ਤੋੜਨ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇ ਉਹ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦੀ ਕੱਕਰ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰਜ਼ਾਈਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ ਕਦੀ ਨਾ ਮਿਲਦਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣੀ, ਦਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣੀ।

ਮਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਸੂਖ਼ ਬੜਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਤਵਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਤਵਾ ਲੋਹ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਹਾਂਡੀ ਦਾਲ ਦੀ ਪੱਕੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਉਸ ਹਾਂਡੀ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਦੇਗ ਬਣ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੰਗਰ ਪੱਕਣਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੈਣ ਤੇ ਭਰਾ ਨੇ ਲੰਗਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਉਣਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਸਤਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਕਮਾਈ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕੋ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ— ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ! ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਿਹਰ ਕਰੇ। ਤੈਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲੇ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਜਾਵੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਹੋ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ।

ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਰਭਗਤ ਨਰਿੰਜਣ ਨੇ ਚੁਗਲੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋਏ। ਫ਼ੌਜੀ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਭੱਠੀਆਂ ਤੱਪਦੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਲੋਹਾਂ ਤੱਪਦੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਫੁਲਕੇ ਪੱਕਦੇ ਪਏ ਹਨ, ਦਾਲ ਰਿਝਦੀ ਪਈ ਹੈ। ਆਪ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਪਾਹੀ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਮਾਈ, ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ? ਉਸ ਸੇਵਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪੁੱਤਰੇ, ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਆਏ ਹੋ। ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛਕਣ ਲਈ ਜਲ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਦੇਵਾਂ? ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਮਾਂ, ਅਸੀਂ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਨ ਆਏ ਹਾਂ। ਮਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕਸੂਰ ਕੀ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਕੱਲਾ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਕਸੂਰ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੰਗਰ ਪਕਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾਉਂਦੇ ਪਏ ਹੋ, ਇਹ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦਾ।

ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਆ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਖਬਰਦਾਰ! ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਭੈਣ ਕੇਵਲ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਂ ਤੇ ਧੀ ਨੂੰ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸੀਂ ਛੁੜਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਵੀਰੋ! ਚੇਤੇ ਰੱਖਿਓ, ਇਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਦਾਤ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਦਾਤ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲਾਂ

ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ। ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਘਰ ਵਿਚ ਲੋਹਾਂ ਤਪਾ ਦਿਉ। ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਘਰ ਵਿਚ ਦੇਗਾਂ ਉਬਾਲਣਾ। ਇਹ ਇਕ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਪਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਘਰ ਲੋਹ ਤਪੇਗੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਤੇ ਦਾਲ ਦਾ ਲੰਗਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਚਲੇਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਾਰੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੇ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚਲਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਚ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ, ਮਸਤਕ ਚੁੰਮ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਪੁੱਤਰ, ਮੈਂ ਮੱਖਣਾਂ ਨਾਲ, ਦਹੀਂ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਉਦਰ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਹੈ, ਓਵੇਂ ਤੇਰੇ ਕੇਸ ਪਾਲੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਖਬਰ ਆਵੇ। ਮੈਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਨਾ ਆਵੇ ਕਿ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਡੋਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਮਾਂ! ਤੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਂ। ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਖਬਰ ਆਵੇਗੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਭੈਣ ਨੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਮਾਂ ਤੇ ਭੈਣ ਨੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਤੇਰਿਆ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।

ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਤੇਰਾ ਕਿਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਟਿਆਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਕ ਕੰਮ ਕਰ ਤੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤਿਆਗ ਦੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ। ਤਨ ਤਿਆਗਣ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾ। ਚੇਤੇ ਰੱਖੀਂ, ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਤੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਮਜ਼ਬੂ ਮੁਬਾਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰੀ ਹੈ, ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਵਾਂਗਾ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਜੁੱਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਕੇਸ ਲਾਹ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਜੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਜੁੱਤੀ ਕੀ ਮਾਰਨੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਅੱਗੇ ਲਗਾ ਕੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਮੋਚੀ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਲਾਹੀ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੇਸ ਕੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੈਚੀਆਂ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੰਬੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਰੰਬੀ ਤਿੱਖੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹਥੌੜਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਰੰਬੀ ਤਿੱਖੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਥੱਲੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਮਾਸ ਪੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਥੱਲਿਉਂ ਹੱਡੀ ਆਈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਥੱਲੇ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਪਾਸਾ ਗਿੱਚੀ ਤਕ ਲੈ ਗਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਪਾਸਾ। ਦੋਨੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਜਦੋਂ ਜਾ ਕੇ ਗਿੱਚੀ ਤੇ ਰੁੱਕੇ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਪੁੱਟ ਲਈ ਗਈ। ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਉਪਰ ਖੋਪਰੀ ਹੈ।

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੰਨਾ ਚਿਹਰਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਹਥੌੜੇ ਮਾਰ ਕੇ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਹ ਗੁਰੂ-

ਗੁਰੂ ਕਰੇ। ਉਹ ਹਥੋੜੇ ਮਾਰੀ ਜਾਣ, ਦੁੱਖ ਦੇਈ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਕਰੀ ਜਾਵੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਖੂਨ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਸੀ। ਨਾਮ ਜੱਪਦਿਆਂ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਦਾਹੜਾ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੱਜ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨ ਲਵੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੁੱਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਤਰ ਗਈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕਲਪਿਆ। ਸਵੇਰੇ ਡਰ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੰਨ੍ਹਾ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ 'ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੀ ਗਏ।

ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸਰਦਾਰ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾ। ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤੁੱਕਾਂ ਵੀ ਕਹੀਆਂ। ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅੱਜ ਮੈਂ ਪੰਥ ਦਾ ਹਾਂ। ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਪੱਗ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਪੱਗ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਰੱਖਣੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ ਪੱਗ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਾਹੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਾਹੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਪਛਤਾਵਾ। ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਹੁਣ ਪੰਥ ਵੱਲ ਗੁਰਮੁਖੇ ਤੁਰਿਆ ਹੈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਉੱਥੇ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। ਇੰਨੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ, ਹਰ ਕੋਈ ਕਰੇ, ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉ। ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਕਹਿਣ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ, ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਾਲ ਜੁੱਤੀ ਨਾਲ ਉਤਾਰਾਂਗਾ ਤਾਂ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਲਿਜਾਵਾਂਗਾ। ਫਿਰ ਪੰਥ ਨੇ ਗੱਲ ਕਹੀ ਕਿ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਲਵੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰੇ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਮਾਰੇਗੇ, ਓਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਬਚਣਾ ਇਸ ਨੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

22 ਦਿਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹੇ। 22 ਦਿਨ ਗੁਰੂ-ਗੁਰੂ ਜੱਪਦੇ ਰਹੇ। 22 ਦਿਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਵੱਜਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਸ ਜੁੱਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਤੇ ਇੱਧਰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਸੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਦਾ ਬਚਨ ਨਿਸਫਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

ਇਕ ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ॥

ਇੱਥੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ, ਵੈਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ ਤਾਂ ਖੋਪਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਹੁਣ ਦਵਾਈ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਕੰਮ ਕਰੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਲ ਲਿਆਉ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਮੇਰਾ ਇਲਾਜ ਨਾ ਕਰੋ, ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਕਿ ਕੱਲ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ। ਸਿੱਖ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਓਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਿਆਰਿਉ! ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਲ ਲਿਆਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਬੋਲ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਵੋ। ਲੱਕੜਾਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਣਵਾਈ। ਜਦੋਂ ਦੇਗ ਬਣਾ ਕੇ ਆਨੰਦ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇੱਧਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਮਾਨੋ ਬਾਬਾ ਫੁਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਆਨੰਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੇ ਵਲ ਜਿਸਮ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਅੰਦਰ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਉਥੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਅੱਜ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਹੈ।

ਮੈਂ ਅੱਜ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਉਹਨਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਫੈਸ਼ਨ ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬਿਅਦਬੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰਿਉ! ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਵੀਰ 22 ਦਿਨ ਖੋਪੜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਬੀਬੀਆਂ, ਇੱਥੇ ਨੌਜਵਾਨ, ਇੱਥੇ ਬੁੱਢੇ ਮੈਂ ਕਈ ਦੇਖੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਕੇਸ ਕਟਵਾ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਤਾ ਸਾਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਬਖਸ਼ੇ। ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਤਨ ਕਰਕੇ ਰੰਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ—

ਜਾ ਕਉ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਲਾਗੋ ਇਸੁ ਜੁਗ ਮਹਿ ਸੋ ਕਹੀਅਤ ਹੈ ਸੂਰਾ॥

(ਅੰਗ ੬੭੯)

ਮਨੁ ਤਨੁ ਰਤਾ ਸਚ ਰੰਗਿ ਇਕੋ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ॥ (ਅੰਗ ੧੩੪)

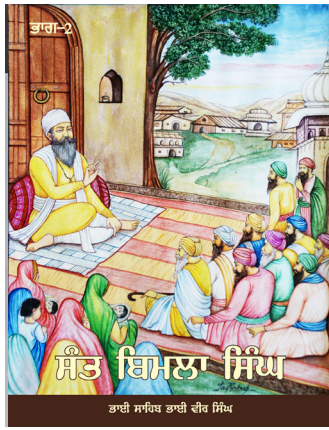
ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਜੀਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਕੇਸਾਂ-ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਸਭ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰ ਲਏ ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈਏ, ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੀਏ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਾਤ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰੀਏ। ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇੰਨੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨੇ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਿਹ॥

—ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਾਕੇ

2. ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕਰਨੀ

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮਰਮੀ ਤੈਹਾਂ ਤਕ ਰਸਤੇ ਖੁਹਲਦੇ ਹਨ, ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਹੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਸੁਖ ਦੇ ਪਰਮ ਉੱਚੇ ਰਸਤੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਧੁਰ ਅਸਲੀਅਤ ਤਕ ਰਹਨੁਮਾਈ ਕਰਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ

ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ, ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪੀੜਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਰਮੀ ਪੀੜਾਂ ਲਈ ਵੀ ਧਾ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਹੈ। ਏਹ ਗੱਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੂਪਣ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਣੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਪੁੰਜ ਸਨ, ਪ੍ਰੇਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੀ। ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰੇਮ ਵਰਖਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮ-ਮੇਘ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸ੍ਰਾਂਤੀ ਬੂੰਦ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਹੁਣ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਾਕਿਆ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੁਇ ਗੱਲਾਂ ਨਿਰੂਪਣ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਕਿ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਪੀੜਾ ਦਾ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਪਯਾਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਾਲਾ ਦਾਤਾ ਕੀਕੂੰ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪੀੜਾ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੇ ਖੋਚਲਾਂ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ ਇਨਸਾਨੀ ਦਿਲ ਦਾ ਦੋਸਤ, ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਸਾਂਈ ਕਿ ਤਾਰਨਹਾਰ ਦਾਤਾ ਹੋ ਕੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਅਸਾਂ ਇਹ ਸੁਮਤਿ ਲੈਣੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਸਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੁਖ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਅਕਲ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਜੋ ਵਲਵਲੇ ਦਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪਿੰਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੂਤ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਪਯਾਰ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਮਾਨ ਇਸ ਦੀ ਫਿਤਰਤ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਅਗਯਾਨ ਨੇ ਅੜੇ ਅੜਾ ਕੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਨਾਂ ਆਤਮ ਸੁਖ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਇਸ ਤੋਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਅਕਲ ਕਹੋ, ਬੁਧੀ ਕਹੋ, ਵੀਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਕਹੋ, ਪੱਛਮੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇੰਟੈਲੈਕਟ (Intellect) ਕਹੋ, ਇਸ ਨੇ ਰਸਦਾਇਕ ਹੋਕੇ ਵਰਤਣਾ ਸੀ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ! ਨਿਰੀ ਅਕਲ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਜਾਯਵੇਤਾ ਤੇ ਨਜਾਯ ਦਾ ਵਰਤੀ ਤਾਂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਵਲਵਲੇ ਹਨ, ਯਾ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹੋ: ਜੋ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ 'ਭਾਵ' ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਹੁੱਬਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਹੀ ਪਰਤਵੇਂ ਸਰਤਵੇਂ ਰੂਪ ਹਨ। ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਲਵਲੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਕਲ ਦਾ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਕਲ ਐਸੇ ਕਾਬੂ ਤੇ ਵਸੀਕਾਰ ਵਰਤਦੀ ਹੋਈ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਕਰੱਖਤ ਜੇਹਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ

(ਲੜੀ ਜੋੜਨ ਲਈ ਪਿਛਲਾ ਅੰਕ ਵੇਖੋ)

ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਸਾਈਂ

ਇਕ ਉੱਚਾ ਵਲਵਲਾ ਹੈ ਯਾ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਭਾਵ ਹੈ ਉਸਦਾ ਇਕ ਸਰੂਪ ਉਚੇਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਕਲ ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਇਸ ਕਰਖਤਤਾਈ ਨੂੰ ਫੇਰ ਨਰਮੀ ਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਵਲਵਲੇ ਦਾ ਉੱਚਾ ਹਿੱਸਾ-ਅੰਦਰਲਾ ਭਾਵ ਇਸ ਅਕਲ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। 'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਭਾਵ' ਦੁਇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮ ਵਰਤਾਉ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਿਰੇ ਵਲਵਲੇ ਵਿਚ ਦੌੜ ਭੱਜ ਹੈ ਪਿਆਰੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਕਈ ਵੇਰ ਮਾੜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦਾ ਹੈ; ਮਨ ਧਾਵਦਾ ਹੈ, ਯੋਗ ਅਯੋਗ ਸਭ ਕੁਛ ਵੱਲ। ਮਨ ਨੂੰ ਫੇਰ ਬੁੱਧੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੋਲ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਾਚ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਆਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ; ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਅੱਛਾ ਹੈ, ਆਹ ਗੱਲ ਮਾੜੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਮਾੜਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਲਈ ਮਾੜਾ ਹੈ, ਮਨ ਲਈ ਮੰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਲਈ ਬੰਧਨ ਰੂਪ ਹੈ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਲਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਸਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ, ਯਾ ਕਹੋ ਅਕਲ ਦੇ ਏਸ ਗੁਣ ਨਾਲ ਨਿਰਨਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪੇ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਖਤਤਾ ਬੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਮਲ ਕਰਨੇ ਲਈ ਉੱਚੇ ਵਲਵਲੇ ਯਾ ਭਾਵ ਦਾ ਫੇਰ ਕੰਮ ਆ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਅੰਦਰ ਧਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਆਪ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਹਰੇਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਉਹ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰੰਗ ਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ- 'ਮਨ ਨੀਵਾਂ, ਮਤਿ ਉਚੀ, ਮਤਿ ਕਾ ਰਾਖਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੋਵੇ'। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਾਕਯਾ ਜੋ ਮੈਂ ਦੱਸਣਾ ਲੋੜਦਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਸੁਮਤਿ ਮਿਲੇਗੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀਕੂੰ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਤੋਲਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਹਮਦਰਦੀ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸੁਖੀ ਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਸੁਖਦਾਈ ਬਣਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਚੋਂ ਕਸ਼ਟ ਘਟੇ ਤੇ ਮਿਟੇ।

ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਵਪਾਰੀ ਸੀ ਮਨਸੁਖ ਨਾਮ ਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਪਾਰ ਬੀ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਇਸ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਤੇ ਵਪਾਰ ਸਨ। ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਤਕ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਮਾਲ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਇਧਰ ਦੇ ਮਾਲ ਉਧਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਇਕ ਭਗੀਰਥ ਨਾਮ ਦਾ ਗ੍ਰਾਹਕ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੁਛ ਮਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੈ ਦਿਓ ਯਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਦਿਵਾਓ। ਉਹ ਮਾਲ ਸੀ ਕਾਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੋਯ। ਮਨਸੁਖ ਨੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਸਾਡੇ ਆੜ੍ਹਤ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰੋ, ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਤਯਾਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

(ਲੇਖ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ ਅਗਲੇ ਅੰਕ 'ਚ)

Meditation, Vichaar, Simran & Related Matters

❖ I.J. Singh

Goings-on in cyberspace can keep one awfully occupied. On Sikh sites, the topic of meditation periodically claims its rightful place; sometimes, the discussion gets counterbalanced by *Vichaar* and *Simran*, which are two defining practices of Sikhi. Generally, these two are treated as existential but separate entities.

Musing aloud, we discovered common threads, both to our concerns and the topics; ergo, this jointly authored effort. (My co-authors on this essay include Manjyot Kaur and Ravinder Singh Taneja.). The goal is less to provide answers etched in stone and more to open doors to pertinent queries.

What exactly are we talking about?

Meditation is an age-old practice and is found the world over. But Sikhs seem divided about its currency in Sikh praxis. Did Guru Nanak meditate is often a question posed on the Internet; it attracts hordes of intellectual gymnastics, but admits no easy answer. Did the Gurus reject meditation and the yoga-based practices that usually accompany it? Are yoga and meditation joined at the hip in Sikhi, or is that a forced, misplaced union? What exactly is the place of each in Sikhi?

What about *Vichaar* and *Simran*? Similar questions remain about them. We quickly add that without a doubt, the two attributes are essential to Sikhi. What specific roles do they play in a Sikh life? What is often in question is the precise meaning of each. Are *Vichaar* and *Simran* fundamentally the same? If not, how are they different? And if we can't clearly establish the meaning of each, their practice, however construed, would remain open to tangential, varied, even conflicting interpretations.

Whatever form our practice takes, it surely necessitates not only our own human striving, but also, above all, Guru's Grace. As Guru is 'the Light of the mind,' our attempts at 'piercing the veil' and thus 'grasping the hem of His robe' or 'His Lotus Feet' (i.e. obtaining a glimpse of enlightenment), can only bear fruit when Guru's 'Glance of Grace' is mercifully granted unto us.

Whether these attempts are made through

Vichaar, *Simran*, or both, no matter how intensive or persistent our efforts may be, Divine Grace remains the primordial requirement for us mortals. Grace transcends our best efforts and is never a matter of entitlement.

Many religious and secular groups speak of meditation-like practices that are usually associated with Asian societies, largely Hindu, Buddhist and Jain, but also Japanese, Chinese, and perhaps many more. Thanks to Yogi Bhajan and his worldwide mission dating from the 1960s, there is now a significant number of Sikhs, largely of non-Indian descent, that practice yoga and meditation as integral to Sikhi. Sikhs that are rooted in the India-based practice of Sikhi are often conflicted about this, or reject such mixing.

The dictionary definition of meditation takes us to contemplation, musing, thinking, rumination, brooding, reverie, and related activities. It could be a written or spoken discourse. It is indeed a universal praxis no matter where one is from, or what language, culture, or music one values.

Serious aficionados of meditation will take us to Patanjali's work dating from times immemorial. When we colloquially speak of meditation today, our thought may go to the seminal work of Marcus Aurelius, dating from the year 167 or thereabouts, as well as to six meditations of René Descartes, from the mid-17th century. Often, they have a wry humour and make a catchy sound bite. We offer you one example from each. Marcus Aurelius said: "You have power over your mind, not over outside events. Realize this and you will find strength." Descartes opined: "*Cogito, ergo sum.*" Or 'I think, therefore I am.' There are many more by each. In a similar vein, Guru Granth reminds us that he who has disciplined his mind has conquered the world ("*Munn Jeetay Jagjeet.*" Guru Granth, p. 6). We will not delve any deeper here into the old and mystic roots of meditation.

A simple, perhaps simplistic, explanation of meditation is the state of deep peace that occurs when the mind is calm and silent. This implies that meditation should not and would not interfere with the daily labours of life that one is engaged in. Meditation,

then, becomes a practice in which a trained mind induces a particular mode of consciousness. Obvious benefits are that the body's physiologic responses become calmer, not agitated as in a state of stress, and that the work at hand has a smoother ride. It becomes almost like a non-drug induced high, a win-win situation. Modern science clearly shows the beneficial physiological responses of such practices; further elaboration is not necessary here.

And so far, this seems perfectly compatible with the message of Sikhi.

So, the word 'meditation' in its classical setting speaks of musing, contemplation, etc. But meditation has had quite another dimension in the East, where it is not something you do; rather, it is a state of mind. Modern interpretation has taken on this meaning. In fact, it asks that the person drop everything, even one's memory bank, and be in a state where only awareness (consciousness) remains.

This, it seems, means living in the moment, the present, and shedding both past history and future concerns. To Sikhs, this is the ideal rendition of meditation and entirely compatible with living a life in 'Hukam,' as repeatedly emphasized in the Guru Granth.

Theoretically at least, one is not meditating on anybody or anything in particular. However, there is mindfulness to the meditative state in action, and that's facilitated by what Sikhi dubs *Simran*. This has been literally translated as repetition of the Name of God. But God is best labeled as Infinite. If that is what the Creator is, infinite, then no matter how intensively we try, our finite language can't possibly capture the infinite reality. And that's a given. Guru Granth repeatedly tells us so; Jaap Sahib (penned by the Tenth Master Guru Gobind Singh) also repeatedly drives home the same lesson.

Simran, then, becomes not endless repetition, but mindfulness; *Naam dhyana* is an expression that fits the same idea as *Simran*. The root word of *dhyana* is *dhyana*, and that is literally rendered as mindfulness or to pay attention, not to mindlessly repeat something like a mantra, as is often seen in practice.

Vichaar remains true to its literal meaning of critical, analytic reasoning; that liberation lies not in the simple sight of the Guru, but in a critical engagement with the Guru's message ("*Dithay mukt na hovayee jichhar sabd na karay vichaar,*" Guru Granth, p. 594). Also, keep in mind that a single word integrated within the self can transform the inner self ("*Ek akhar har man basat Nanak hoat nihai,*" Guru

Granth, p. 261). *Simran* and *Vichaar* thus seem to be interconnected like conjoined twins driven by a common heart.

Modern meditation-masters usually mandate physical exercises (as props) involving the breath and *chakras* that define energy centers. Meditation happens through these media, but – and this is important – the discipline is not the meditation, argues this rhetorical logic.

The poses, exercises, closing of the eyes and breath control are not ends in themselves, nor is the oft-repeated and, at times, meaningless mantra, but self-hypnotic means to still the mind in an internally induced high. As Marshall McLuhan famously opined, "the medium then becomes the message."

The mantra could really be any string of words in an endless cycle to focus the mind, and hypnotize the self. It can be useful and there's no harm in the practice, as long as we keep this in mind.

It is important to realize that untold millions practice meditation, swear by it and also by the magic of the mantra. Serious practitioners of the art and science of meditation contend that the mantra is far from meaningless. Devotees of meditation tell us that yes, a meaningless chant will also increase alpha activity and elicit other physiological responses, but these are only the initial positive effects, and meditation has many more. However, an exhaustive exploration of the mechanics and the magic of meditation is not the topic today.

Sikhi comes at this in a radically different manner. In Sikhi, Guru Granth – the Word – is the Eternal Living Guru. The only way to engage with words is to read them and to cogitate on them. Indeed, the method for this engagement is built intrinsically into the very essence of a Shabad, often through the vehicle of the *Rahao* line of a hymn, which pointedly directs us to pause and reflect.

Connecting to the Infinite through the finite human mind and language is an endless task. Reading would lead to understanding, and human effort is transformed by Grace. So says the Guru Granth repeatedly.

So, the pose, the posture and the breath may seem important to some, but not to others. However, *Vichaar* (contemplation and analysis) leads to pivotal processes. The mind can't be isolated from the heart. The company of fellow travelers (*sangat*) on the same path becomes essential. They are like fellow runners on the same track in a marathon – a lifeline. We become the company we keep, says the Guru Granth ("*To jaisee sangat milay, so taiso phal khaaye,*" Guru Granth, p. 1369).

One can cherry-pick the Guru Granth for references to techniques of meditation that have been in fashion over time. And we offer only three examples here from the Guru Granth of the futility of specific meditative techniques: Bhagat Dhanna, who is said to have assiduously meditated on a stone idol to experience God (Guru Granth, p. 487); Jaidev who speaks of breathing techniques – one nostril for inspiration, the other for expiration (p. 1106); and finally, Guru Arjan who drives the final nail into our desperate dependency on such techniques, “*Paath pario er bed bichario, naval bhuangam sadhay... Piyaray in bidh Milan naa jayee mae keeye karam aneka.*” (Guru Granth, p. 641)

Ergo, to us, these examples clearly appear to be descriptive of existing practices in the community of that time, and by no means prescriptive requirements or recommendations.

Clearly, then, Sikhi does not require poses, exercises, and breath control to still the mind. But it must prescribe some way! What is it?

Sikh praxis gives us a new wrinkle on the practice that is not found, or certainly not emphasized, in traditional meditative practices that we have come across. And that is *kirtan*. Sikhi defines *kirtan* as absolutely essential to attaining the meditative state.

With minor exceptions, the entire 1430 pages of Guru Granth and its several thousand hymns are composed in the *Raaga* system of classical Indian musicology. Indian music masters and aficionados of their art have long recognized the hypnotic quality of the cadence, structure, and essence of *ragas* and *taals*. When sung, they become a musical meditation. Singing a hymn that has philosophic meaning and import is exactly the meditative prescription that one needs for transforming the mind. One can easily lose oneself in the rendition of a hymn. Often, in the complex and repetitive singing where the *raga* enhances the impact, the meaning of the words becomes self-evident. It then no longer remains a mindless, repetitive technique.

If there is yoga or technology in Sikh praxis, we would argue that it is kirtan.

Meditation can thus be thought of as both a state of mind, together with the props and practices that help us achieve a meditative state – the end and the methodology rolled into one. The confusion around meditation stems from the fact that the two terms – the goal and the technique – are often conflated and used interchangeably.

If one were to tell an Eastern spiritual master that one was trying to meditate, he or she is likely to remind us that we have it all wrong. There is nothing to do. Yet, masters prescribe props and exercises primarily for two reasons: one is that such technology comes in handy to help rein in the wandering mind; secondly, they want to reveal the folly of trying to “exert effort” in any manner, in order to reach a meditative state.

In Sikhi, *kirtan* is the pre-eminent mode (or prop) to achieve a meditative state. Guru Granth (p. 1075) tells us, “*Kaljug meh kirtan pardhana, gurmukh japiye laayeh dhyana.*” Music is the additional dimension that Sikhi brings to meditative practice. Without meditation, music can be merely noise; without music, meditation can become dry, arid, boring and meaningless. Apparently, the human mind is designed to resonate to *Naad*, or rhythm of the Shabad Guru, and different sounds and patterns elicit different responses.

Observation – listening or watching – is the chief ingredient of any meditative practice. Actually, any activity, or even none, can become meditation. The idea is to be watchful and alert by paying attention, because that is where energy will follow. We experience this in everyday life: our energy follows where our attention is. Guru Nanak refers to this as “*Pancha ka gur ek dhyana,*” (Guru Granth, p. 3).

This is primarily meant to be an individual practice – part of personal hygiene, if you will. But unlike other Indian traditions, Sikh teachings regard this as a necessary condition, but not sufficient in itself. A one-sided focus on meditation – as the end in itself – can give rise to withdrawal from life and narcissistic tendencies. The real aim is to become fully engaged in the battle of life.

Meditation, *Simran* and *Vichaar* are three intimately connected strands in the enchanting tapestry of a Sikh life. One could write a separate essay, if not a book on each. But that is not the goal and it would diminish a major purpose – exploring interactions between the three.

We started this exercise to parse, in a Sikh context, the differences between Vichaar, Simran and Meditation. In fact, we seem to have seamlessly merged the three – as they should be. The purpose remains to foster a conversation on these related practices.

Courtesy : SIKHI: The Journey & The Destination

17 ਜੁਲਾਈ, 1919

ਇਕ ਸਿੱਖ ਫੈਲੋ!

ਸੁਦਾਰ ਪਰਦੁਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਸੀ ਮਹਿੰਮਾਂ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਸਟੇਟਸ ਦੀ ਕਾਨਸਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਕਾਲਜ ਵਿੱਚੋਂ ਅਵਲ ਰੈਹਣ ਕਰਕੇ ਵਜ਼ੀਫਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਬਿਓਪਾਰ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਆਪਨੇ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਬੀ.ਏ. ਭੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਏਹ ਦਸਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨਸਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਆਪਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ “ਫੈਲੋ” ਭੀ ਚੁਣਿਆ ਹੈ, ਏਹ ਇਕ ਐਸਾ ਫਖਰ ਹੈ— ਜੋ ਸਾਡਾ ਖਿਆਲ ਹੈ— ਕਿ ਅਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੀ ਵੀਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਇਕ ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਇਕ ਕ੍ਰੋੜ

ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਜ ਕੱਲ ਕ੍ਰੋੜਪਤੀ ਹੈ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੇ ਆਪਣਾ ਵਪਾਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਕ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕਾਰਜ ਲੈਕੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਭੰਬੀਰੀਆਂ ਬਣਾਕੇ ਵੇਚਣ ਲੱਗਾ, ਕੁਝ ਸਰਮਾਇਆ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਨੇਕ ਨੀਯਤ, ਮੇਹਨਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੀਤੀ ਸ਼ੱਤਕ

ਇਕ ਕੁਮਾਰੀ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਫਿਰਦੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਖੜੇ ਇਕ ਭਜਨੀਕ ਤੇ ਪਈ, ਇਹ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਕਪੜੇ ਉਠਾਏ ਤੇ ਲਕ ਦਾ ਰੁੜ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤਿ ਦੁਖੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਪਸਵੀ ਨੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਨ ਵਾਸਤੇ ਕਪੀਨ ਮਾਤਰ ਕਪੜੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਦਾ ਕਪੜਾ ਉਤਾਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਤਪਸਵੀ ਵਲ ਨਦੀ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਲਕ ਨਾਲ ਲਪੇਟ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਸ਼ੀਰਬਾਦ ਦੇਂਦਾ ਆਪਣੀ ਕੁਟੀਆ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਜਿਕੁਣ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬਿਆਂ ਬੀਜ ਪੌਣ, ਪਾਣੀ ਮੌਸਮ ਦੀ ਅਨਕੂਲਤਾ ਤੇ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਫਲ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਕਣ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਫਲੀਭੂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੈਰਵਾਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਕੁਮਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪੰਚਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਇਕ ਧੋਤੀ ਵਿਚ ਲਿਪਟੀ ਨਿੱਮੋਬੁਣ ਖੜੀ ਹੈ, ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਦਰੋਨਾਚਾਰਯ, ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾ ਜਹੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਚੁਪ ਵੇਖ ਉਦਾਸ ਹੈ, ਇਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਪੰਜ ਤੇ ਭੀਮਸੈਨ ਜੈਸੇ ਬਲੀ, ਅਰਜਨ ਜਹੇ ਧਨੁਸ਼ਧਾਰੀ ਪੰਜ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣੀ ਬੈਠਾ ਤਕ ਬੇਕਰਾਰ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਦਾਨੇ ਪਤਵੰਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੁਲ ਤਕ ਫੁਰਕਦੇ ਨਾ ਵੇਖ ਉਦਾਸੀਨ ਹੈ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਪੂਰੇ ਬਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਣ ਲਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਪਤ ਵਿਚ, ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚ, ਇਸ ਸੰਕਟ ਵਿਚ, ਪੰਚਾਲੀ ਦਾ ਉਹ ਕੁਪੀਨ ਮਾਤਰ ਦਿਤਾ ਕਪੜਾ ਫਲੀਭੂਤ ਹੋਇਆ। ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਦਾ ਪੜਦਾ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਬਣਯਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਜਾਰੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਢਕਣ ਪਿਛੇ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਕਜਿਆ ਨਿਭ ਗਿਆ। ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ-ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਹੀ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ ਕਿ:- ਬਨਾਂ ਵਿਚ, ਰਣਾਂ ਵਿਚ, ਵੈਰੀ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ, ਅਗ ਵਿਚ, ਜਲਾਂ ਵਿਚ, ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਨੀਂਦ ਵਿਚ, ਸੁਤਿਆਂ ਤੇ ਹੋਇਆ ਅਚੇਤਭਾਈ, ਸੰਕਟ ਜੋ ਪੈਨ ਪਰਬਤ, ਸਿਖਰਾਂ ਤੇ ਕੰਦਰੀ, ਜਦੋਂ ਚਿਤ ਸ੍ਰਾਸਥ ਨਹੀਂ, ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ ਨਾਹੀ, ਬਿਖੜੀ ਅਵਸਥਾ ਆਵੇ ਰੋਗੀ ਦੇ ਹੀ ਸੁੰਦਰੀ, ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜੇਹੜੇ ਪੁੰਨ ਜੀਵ ਉਹੋ ਕਰਨ ਰੱਖਯਾ ਹੋਰ ਰੱਖਯਾ ਧੁੰਧਰੀ।

ਰੱਬਾ! ਤੂੰ ਦੇ ਵਰਖਾ

ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਸਾਰੰਗ ਪਪੀਹੇ ਅਜ ਵੇਖਣੇ ਜੋ, ਵੇਖੋ ਆਕੇ ਸ਼ੇਹਰਾਂ ਵਿਚ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀਆਂ। ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਲਈ ਅਜ ਬੰਦੇ ਵੀ ਬਬੀਹੇ ਵਾਂਙ, ਤੂੰਹੀਂ ਤੂੰਹੀਂ ਉਚੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਹੀ ਪੁਕਾਰੀਆਂ। ਸਿਪੀ ਵਿਚ ਬੂੰਦ ਕਦੇ ਮੇਤੀ ਬਣੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ, ਜੀਵ ਜੰਤ ਮੁਖ ਖੋਲ ਤੱਕਦੇ ਲਾ ਤਾਰੀਆਂ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਅਗੇ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਹੋਈ, ਰੱਬਾ! ਤੂੰ ਨਾ ਮਹਿੰਗਾ ਕਰ ਮੀਂਹ! ਬਲਿਹਾਰੀਆਂ॥1॥

ਔਕੜਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਹੋਈਆਂ, ਤ੍ਰਾਹ ਤ੍ਰਾਹ ਸੁਕ ਗਊਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚਾਰੀਆਂ, ਪੰਛੀ ਅਸਮਾਨਾਂ ਉਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲਈ ਹੇਠ ਆਉਨ, ਹੇਠਾਂ ਸਭ ਜ਼ਿਮੀ ਦੀਆਂ ਸੁਕੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ। ਮਾਲਾ ਵੀ ਨਾ ਫੇਰੀ ਜਾਵੇ ਤਪਸੀਆਂ ਫਕੀਰਾਂ ਪਾਸੋਂ, ਖਾੜ ਖਾੜ ਵੱਜਣ ਅਮੀਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਅਗੇ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਹੋਈ, ਰੱਬਾ! ਤੂੰ ਨਾ ਮਹਿੰਗਾ ਕਰ ਮੀਂਹ ਬਲਿਹਾਰੀਆਂ॥2॥

ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਫੁਲ ਕੋਲ ਮੁਰਝਾਏ ਗਏ, ਸੁਕੀਆਂ ਤਮਾਮ ਅਜ ਮਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਝਾਂਰੀਆਂ। ਤੱਪੀ ਹੋਈ ਝੋਪੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾ ਗਰੀਬ ਵੇਖੋ, ਕਰਕੇ ਮਜ਼ੂਰੀ ਸਾਰ ਸੁਕੀਆਂ ਨੀ ਨਾੜੀਆਂ। ਸੁਣੀ ਤੂੰ ਪੁਕਾਰ ਰੱਬਾ! ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਜੰਗ ਸੰਦੀ, ਮੀਹਾਂ ਵਾਲੇ ਮੇਘੇ ਖੋਲ ਕਾਂਗਾ ਚਾੜ ਭਾਰੀਆਂ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਅਗੇ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਹੋਈ, ਰੱਬਾ! ਤੂੰ ਨਾਂ ਮਹਿੰਗਾ ਕਰ ਮੀਂਹ ਬਲਿਹਾਰੀਆਂ॥3॥

(ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼

{ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਗ-੫੬੧, ਸੰਥਾ ਜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ-੩੪੬੮}

ਮੂਲ

ਵਡਹੰਸੁ ਮਹਲਾ ੪, ਚਉਪਦਾ ੧-੧੩

ਅਰਥ

ਸੇਜ ਏਕ ਏਕੋ ਪ੍ਰਭੁ ਠਾਕੁਰੁ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ
ਹਰਿ ਰਾਵੇ ਸੁਖ ਸਾਗਰੁ॥੧॥

ਮੈ ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਣ ਪ੍ਰੇਮ ਮਨਿ ਆਸਾ॥
ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਮੇਲਾਵੈ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ
ਹਉ ਵਾਰਿ ਵਾਰਿ ਆਪਣੇ ਗੁਰੁ
ਕਉ ਜਾਸਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਮੈ ਅਵਗਣ ਭਰਪੂਰਿ ਸਰੀਰੇ॥
ਹਉ ਕਿਉ ਕਰਿ ਮਿਲਾ ਅਪਣੇ
ਪ੍ਰੀਤਮ ਪੂਰੇ॥੨॥

ਜਿਨਿ ਗੁਣਵੰਤੀ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ
ਪਾਇਆ॥ ਸੇ ਮੈ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ਹਉ
ਕਿਉ ਮਿਲਾ ਮੇਰੀ ਮਾਇਆ॥੩॥

ਹਉ ਕਰਿ ਕਰਿ ਥਾਕਾ ਉਪਾਵ
ਬਹੁਤੇਰੇ॥ ਨਾਨਕ ਗਰੀਬ ਰਾਖਹੁ
ਹਰਿ ਮੇਰੇ॥੪॥੧॥

ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਸਾਗਰ ਹਰੀ ਦਾ ‘ਗੁਰਮੁਖ’ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ, (ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਰੂਪੀ) ਸੇਜ ਏਕ (ਅਰਥਾਤ ਏਕਾਗਰ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ) ਇਕੋ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ (ਆ ਬਿਰਾਜਦਾ ਹੈ)॥੧॥

ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ (ਭਰੇ) ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸਾ (ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ?) ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ (ਮੈਨੂੰ) ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਸਦਕੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਪਰ ਮੈਂ ਕਰਾਂ ਕੀਹ?) ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਔਗੁਣ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, (ਸੋ) ਮੈਂ ਆਪਣੇ (ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ) ਪੂਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹਾਂ॥੨॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਣ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਹੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ! ਮੈਂ (ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ) ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਾਂ?॥੩॥

ਮੈਂ ਬਥੇਰੇ ਉਪਾਉ ਕਰ ਕਰਕੇ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਹੇ ਮੇਰੇ ਹਰੀ! ਨਾਨਕ ਗਰੀਬ ਨੂੰ (ਆਪ) ਬਚਾ ਲਓ॥੪॥੧॥

ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮਾ ਬਸ ਰੂਟ

ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮਾ ਬਸ ਰੂਟ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੰਦਨ ਤਕ ਸੀ। ਜਿਸ ਉਪਰ ਅਪ੍ਰੈਲ 1957 ਨੂੰ ਬਸ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। 7900 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਬੇ ਇਸ ਰੂਟ ਨੂੰ ਬਸ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨ 'ਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਐਲਬਰਟ ਟਰੈਵਲ ਨਾਂ ਦੀ ਬਸ ਰਾਹੀਂ ਕੋਲਕਾਤਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੁੰਦਾ ਇਹ ਸਫ਼ਰ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਾਹਗਾ ਸਰਹੱਦ ਰਾਹੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਕਰਾਚੀ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਕਾਬੁਲ-ਕੰਧਾਰ (ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ), ਤਹਿਰਾਨ (ਈਰਾਨ), ਇੰਸਤਾਬੁਲ (ਤੁਰਕੀ) ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਅੱਗੇ ਬੁਲਗਾਰੀਆ, ਜਰਮਨੀ, ਆਸਟਰੀਆ, ਫਰਾਂਸ ਰਾਹੀਂ ਅਖੀਰ ਲੰਦਨ ਤੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ। 1957 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਬਸ ਸੇਵਾ ਇਸ ਰੂਟ ਤੇ ਸੰਨ 1973 ਤਕ ਚੱਲਦੀ ਹੋਈ। ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਇਸਦਾ ਕਿਰਾਇਆ 85 ਪੌਂਡ ਸੀ ਜੋ 1973 'ਚ ਬੰਦ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਵਧ ਕੇ 145 ਪੌਂਡ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਸ 'ਚ ਰੇਝੀਓ, ਪੱਖਾ, ਕਿਤਾਬ-ਘਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੌਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਿ ਸਭ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। 1974 ਵਿਚ ਇਸ ਬਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿਆਪਾਲ ਗੋਤਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਸਟ ਕਸੋਟੀ ਜੋ ਟਿਕੇ' 'ਤੇ ਚਰਚਾ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 18 ਜੁਲਾਈ 2020 : ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਟਿਊਟ ਆਫ ਪੰਜਾਬ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ ਵੱਲੋਂ ਪੁਸਤਕ ਚਰਚਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਗੋਸਟਿ' ਦੇ ਤਹਿਤ ਇਸ ਵਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿਆਪਾਲ ਗੋਤਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ **ਕਸਟ ਕਸੋਟੀ ਜੋ ਟਿਕੇ** ਦੇ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਆਨਲਾਈਨ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਚਰਚਾ 'ਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਕਤਿਆਂ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਡਾ. ਸੁਧੀਰ ਬਵੇਜਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੇ। ਡਾ. ਮੁਨੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਭਗਵਾਨ ਜੋਸ਼ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਅਰੰਭ 'ਚ ਸਦਨ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਜੀਓ-ਆਇਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ, ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਚਲ ਰਹੇ ਸਦਨ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਨਾਲ ਸਾਂਝਿਆ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਡਾ. ਮੁਨੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੱਤ ਪਾਠ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਸੰਕਲਪਗਤ

ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੌਮੀ-ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ ਤਕ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਦ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਗੌਣ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਨੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਲਿਖੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਵੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਵਿਚ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰਾ, ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਇਤਿਹਾਸ, ਫਲਸਫਾ ਆਦਿ ਆਏ ਸਭ ਵਰਤਾਰੇ ਘੁਲੇਮਿਲੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਿਲਾਸਫੀ ਕੋਈ ਅਮੂਰਤ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਸਗੋਂ ਅਮੂਰਤ ਨੂੰ ਸਮੂਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ। ਉਹਨਾਂ ਇਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਪਹਿਲੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਫਿਲਾਸਫੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਢਾਂਚੇ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅਧੂਰੇ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡਾ. ਸੁਧੀਰ ਬਵੇਜਾ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿਆਪਾਲ ਗੋਤਮ ਨਾਲ ਬਤੌਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਜੀ ਸਾਂਝਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ। ਲੇਖਕ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਬੇਬਾਕ ਰਾਇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਉਘੜਵਾਂ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਭਗਵਾਨ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਅਤੇ ਤਿੰਨੋਂ ਵਕਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕ ਬਾਬਤ ਕਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਮਿਆਰੀ ਗੋਸਟੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਗੋਤਮ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ— ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਫਲਸਫਾ — ਉਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁਸਤਕ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ 'ਚ ਪ੍ਰੋ. ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾ 'ਚ ਉਸ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਪਾਠ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਆਨਲਾਈਨ ਚਰਚਾ 'ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਵਕਤਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਤਹਿਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ✧✧

